

Orsakerna till den historiska orättvisa, hvarmed katolska tidehvarfvet bli...

Fryxell, Anders,

25 T 1 b Br.

National Library
of Sweden

FRYXELL A,

war. 16

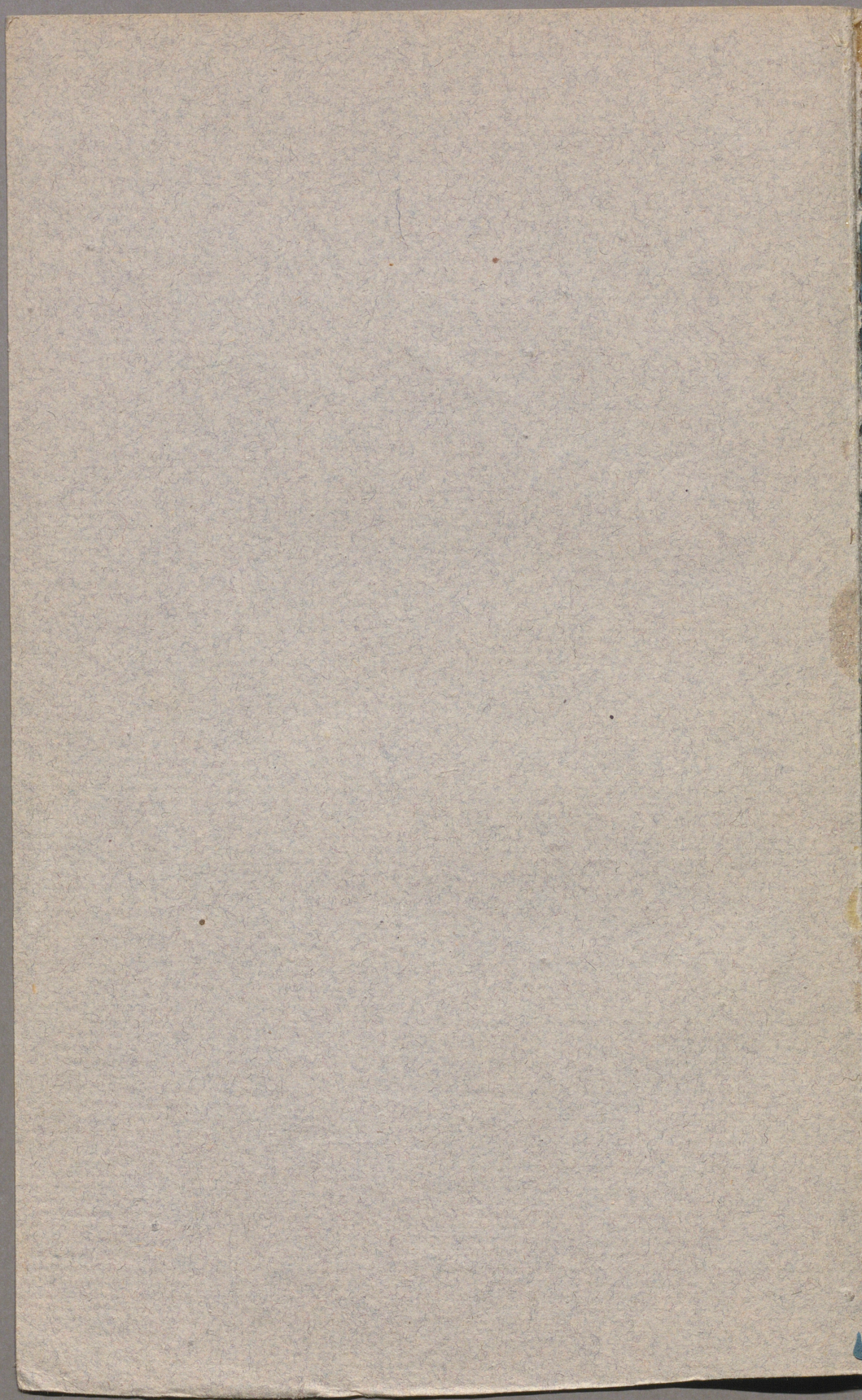
Hist. A

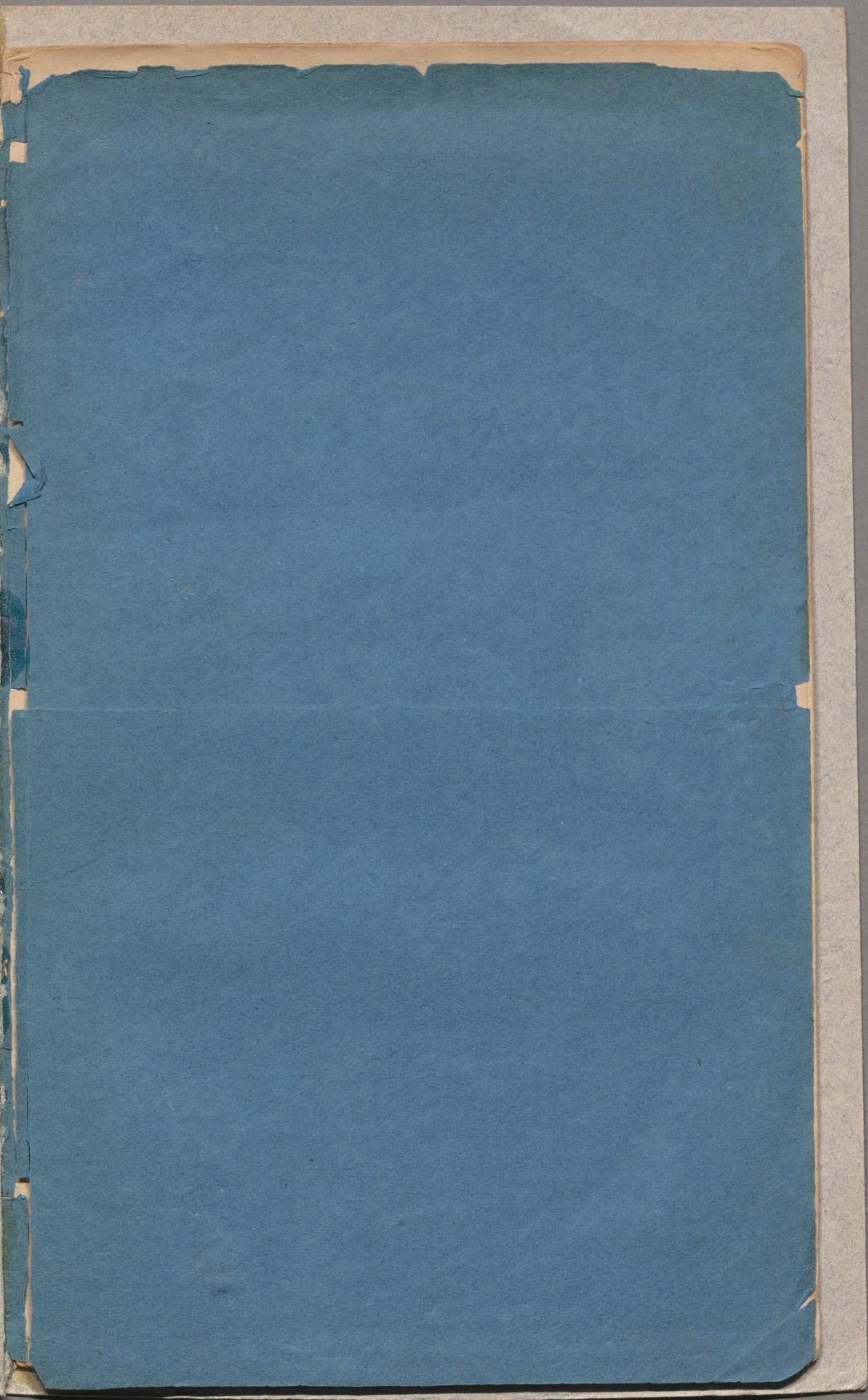
Page 1

(Br)

o

.

Till Andree J. C. Flodman

Vänkaptyjen

från

Författaren.

Orsakerna

till den historiska orättvisa, hvarmed katolska
tidehvarvet blifvit i Sverige behandladt.

TAL

vid Prestmötet i Carlstad d. 15 Jun. 1847

hållet af

AND. FRYXELL.

Mine Bröder!

En protest emot misstag i läror och missbruk i användandet har å de protestantiska kyrkorna gifvit tillvaro, namn och riktning. Deras ande är eller borde vara ett fortsatt protesterande mot allt osannt eller skeft, vare sig inom eget eller främmande område. Luthers och Zwinglii protest öppnade den katolska kyrkans förut stängda hvalfsportar. I rikt mått stormade ljus och frisk luft derin och började rensa först den kyrkliga och sedan den politiska samhällsbyggnaden. Alltjemnt fortgår sedermera denna ljusets protest emot mörkret, och himmelens friska vindar bortjaga mer och mer de ännu qvardröjande töcknen.

En protest yttrar sig vanligtvis såsom ett strängt nedrivande och förkastande af förut gällande lära och personligheter. Men det kan också finnas en protest emot öfverdriften och orättvisan i ett sådant förkastande. Protesten kan vara ett bemödande att i sin sanna dag framställa och rätt visa förut misskända läror och personligheter. En sådan, skyddande, försonande, återupprättande protest är mera enlig med försoningslärans milda anda. Den förre, den negativa, den nedrivande protesten är lagens cherub, som störtar det falska, det onda, de onda. Den andra protesten är evangelii seraph, som framdrager och åter upprättar den undan gömda, den förtryckta sanningen.

Menniskan är en stridsman och lifvet en strid. Den föres, denna strid, på skilda falt inom kyrkans, eller vettenskapens eller statens områden; och vanligtvis med förstörande bitterhet. Men när striden upphört och segren är vunnen; då tystnar vreden. Den sansade besinningen börjar

kasta forskande blickar omkring sig och deltagandet höjer åter sin milda röst. Segraren sänker då svärdet och räcker en försonande, en räddande hand åt den besegrade, som dock ofta var hans broder. Då stiftas den gyllene freden; och nya gränсор bestämmas mellan tankans likasom statens riken. Ju afgjordare segrén är, ju mindre segraren behöfver frukta sin slagna fiende, desto benägnare är han att följa billighetens och adelmodets röst och återgifva den rättvisa, som ofta under stundens hetta förnekades.

Mine Bröder!

Mellan katolska och protestantiska kyrkan har en strid fortgått under sekler och under forbittring. Hos oss är den langesedan utkämpad och segren vunnin; stor, beständ och derfore också uppmanande till sans, till rättvisa. Den stridande, den nedstörtande protestantismens tid är hos oss förbi, och kommen är den protestantism, som består i skoning och rättvisa. Vår kyrka kallar sig icke blott protestantisk, utan ock, minnoms det! evangelisk. Öfver henne svärfvar icke blott protestantismens engel med sitt bart huggande; svärd, utan ock försoningens och i evangelii seraph med fridens palmer. Vår protestantiska kyrka har redan länge börjat känna och ådagalägga denna sin evangeliska kallelse.

Saken är följande. Under protestantismens frihetskrig mot katolicismen fördes striden på lif och död och enligt vanan i dylika fall, med alla åtkomliga vapen. Man angrep ej blott de katolska dogmerna, utan ock samhällsbyggnaden och lefnadssättet under den katolska perioden. I hela det protestantiska Europa bildades en historisk skola, hvilken bemödade sig att i färgor så mörka som möjligt teckna samhällets tillstånd under katolska tidehvarvet. Detta sednare framställdes såsom en mörk natt, under hvilken inga stjernor lyste, en historisk vildmark utan odling, ordning och samhällsskick. Denna häfdateckning var ett indirekt sätt, att angripa sjelfva katolicismen. Frukten förmenta oduglighet skulle bevisa trädets.

I många protestantiska länder har man nu mera insett och börjat öfvergifva denna historiska orättvisa. Att Preussens utmärkta häfdatecknare, en Rancke och Raumer, i sina arbeten gifvit dessa ämnen en ny, en rättvisare behandling, och att de deruti hafva funnit en mängd efterföljare; detta är temligen allmänt bekant. Sådant är förhållandet i det vettenskapligt bildade, det protestantiska Preussen; nästan i hela Tyskland. Vändom blickarna till Frankrike, till det land, der katolska medeltiden blef under förra århundradet af häfdatecknarna så bittert och blodigt miss-

handlad. Der möta vi genast Guizot, ett bland de största historiska snillen, en bland de största statsmän, Frankrike och nutiden frambragt, dertill beständ protestant; — och likväl skyndar han att göra rättvisa åt den förut så misskända, så misshandlade katolska perioden. Hans skrift Om den Europeiska Civilisationen innehåller en mängd snillrika och träffande anmärkingar i sådan riktning. Många andra författare hafva delat hans åsigt. Genom deras arbeten har man sett en mängd personligheter och förhållanden lika klara stjernor framstråla från en himmel, som förut visade sig endast töcknig och mörk. Den var förut holjd af fördomarnas dimmor, af stridens ännu krigsväfvande stofmoln. Friden har låtit de sednare sjunka; forskning och rattskänsla hafva bortjagat de förra; och mer och mer obehindradt kastar ögat sina blickar kring nejden och skådar dess felt, höjder och dalar i deras sanna gestalt. Så hos de folk, som gå i speisen för den mensklige odlingen och vetenskapernas utbildning. Det är hög tid, att dessa sanningar blifva äfven hos oss kända och framställda mer allmänt och öppet, än hittills vanligtvis varit händelsen. Det är tid, att svenska historien i detta hänseende lyfter sig till samma höjd af ovald och rättvisa, som den hos andra mer vetenskapligt bildade folkslag redan hunnit. Början till en sådan omvändelse, en sådan återgång är också redan gjord. Huru gynnande för katolska perioden är icke t. ex. Geijers behandling deraf, i motsats till Lagerbrings och Botins. Än mera ljus har i sådan riktning blifvit vunnit genom Reuterdahls och Wieselgrens hvar på sitt sätt utmärkta skrifter. För öfrigt har icke blott Geijer, utan och flera andra bland Wermlands söner, under de sednare åren med framgång arbetat på detta felt. Den förtjenstfulle tecknaren af vårt Herdaninne har uttalat och foljt en härmed instämmande öfvertygelse, och af signaturen — a—ö—, tillhörande en ung, för sin grundliga historiska forskning utmärkt landsman, har man i recensioner, tidskrifter och i Biografiskt Lexicon läst många upplysande och värderika afhandlingar i samma riktning. Det lider intet tvifvel, att ej Sverige äfven i behandlingen af katolska perioden snart kommer att antaga och folja historiska åsigt, helt olika de hittills gällande. Äfven i detta hänseende skall det komma en ny tid och en ny Sveriges historia.

Men låtom oss icke falla ett för hårdt omdöme öfver den ensidighet, som vi nu ogilla och börjat öfvergifva. Denna ensidighet, liksom hvarje större och allmännare företeelse i världshistorien, har alltid sin djupa, sin i händelsernas gång liggande nödvändighet. Den hade eljest hvarken kunnat uppkomma, bibehålla eller utbilda sig. Lika litet som andra dylika företeelser får den därför bedömas uteslutande efter sednare tiders åsigt

och förhållanden. Domen skulle då blifva alltför orättvis; och ofta såsom orimlighet eller bedrägeri stämpla åsigt, hvilka dock på sin tid voro kloka, välmenta, till och med nödvändiga. Det är just en sådan orättvisa, som i mer eller mindre grad blifvit begången mot katolska tidehvarvet i Sverige. En reaktion mot denna orättvisa har börjat göra sig gällande. Men låtom oss dervid undvika att falla i samma fel, samma ensidighet, emot hvilken vi dragit i härnad! Vid närmare granskning af omständigheterna finner man neml. att den historiska ultra-protestantismen varit af förhållandet nästan framtvingen, en för sin tid nästan nödvändig, ehuru ensidig form af den protestantiska häfdateckningen. En undersökning af denna den ultra-protestantiska Historiens historia är lärorik icke blott i sig sjelf, utan ock genom de varningar, den ger emot ett förhastadt bedömande af stora historiska händelser och åsigt. Vi skola därför i denna lilla afhandling söka ådagalägga orsakerna till den historiska orättvisa, hvarmed Katolska perioden blifvit hos oss behandlad. Det är grunddragen till en sådan del af historiens historia, för hvilken jag här vågar anhålla om eders uppmärksamhet och edert öfverseende.

Man kan, i afseende på nämnde historiska ensidighet urskilja fyra särskilda epoker, hvardera med sin tillhörande utbildningsperiod. Till deras betecknande vilja vi låna benämningar af en bland våra utmärkta författare. *) Vi kalla alltså det första tidehvarvet *reformationens*, hvars historiska skola bildades af bröderne Petri och omfattar 16:de seklet. — Andra tidehvarvet är den stränga *symbolicismens*, hvars kyrkohistoriska ton anslogs af Angermannus samt Liturgiens öfriga motståndare, och som omfattar 17:de seklet. Sedan och efter 1720 kommer *neologiens* tidehvarf, under hvilket det då rådande fransyska tänkesättet, fiendtligt mot all kyrka och all christendom och isynnerhet mot katolicismen, öfversvämmade landet och litteraturen. Detta tidehvarf omfattar 18:de seklet. — Sista utvecklingsperioden har inträffat under våra egna ögon. Det var *goticismens* vindkast i allmänna tänkesättet; tiden nemligen af göthisk förtjusning öfver den hedniska fornåldern och dess bildning. Tillåten, mina bröder, att jag kastar några blickar öfver hvarje af dessa bildningsperioder för att visa, huru hvar och en af dem har i sin mån bidragit till den ensidighet, hvarmed katolska tidehvarvet blifvit hos oss bedömdt.

*) Wieselgren. *Sveriges sköna Litteratur.*

Vi vända alltså blickarna först till häfdateckningen under

Reformationstiden.

Bröderne Olaus och Laurentius Petri voro de, som hufvudsakligen bidrogo att störta katolska och införa lutherska läran i Sverige. Samma bröder voro ock våra första protestantiska häfdatecknare. De föregingo och gäfvö ord och lösen åt sina efterföljare under det kommande tidehvarfvat. Redan denna deras dubbla ställning af reformatorer och häfdatecknare gjorde det för dem ganska svårt, att på det historiska fallet med oväld behandla den katolska kyrko-författning och tid, mot hvilken de i många andra hänseenden kämpade på lif och död. Deras ungdom hade erhållit sina lifligaste intryck, sin första rigning uti Wittenberg och af Luther, och det just under denna första fejd mot katolicismen. Denna sednare lära kände de förnämligast uti dess då varande tidskifte af förderf och inre upplösning. De dömde henne efter dess då för ögat framstående sista och samsta representanter, Borgia-släktens förfärliga vidunder; krigspåfven Julius den andre, epikuréen Leo den tionde, nollan Adican den sjetta med fl. Lika omdömen fostrades af flere bland samma laras siste representanter i Sverige, af erkebiskoparna Johannes Jerechini, Jöns Bengtsson Oxenstjerna och Gustaf Trolle. Hvad som af katolska kyrkan först föll i de unga reformatorernas ögon och blef föremål för deras uppmärksamhet, voro de sista, rostade, smutsade och derjemte tryckande tankarna af en kedja, som sträckte sig tillbaka genom många århundraden. De dömde det osedda efter det sedda. Att den kedja, som nu var tryckande, fordom varit nyttig och sammanhållande; att den då agde länkar lika rena och glänsande, som de nu synliga voro rostfrätta och svaga; allt detta undföll dem i stridens hetta och ungdomens öfvermod. Att dessa intryck från de båda reformatorernas första tid skulle inverka på hela deras kommande verksamhet, äfven inom det historiska fallet, detta är temligen klart.

Sanningen likmätigt måste man dock bekänna, att de båda reformatorernas historiska arbeten icke mot katolska perioden visa på långt när en så ensidig bitterhet, som mängen af deras ställning kunnat förmoda och som äfven sedermera hos sednare häfdatecknare gjort sig gällande. Vål förekommer hos dem och i synnerhet hos Laurentius Petri ett och annat protestantiskt utfall, dock på långt när hvarken så skeft eller så bittert, som sednare tidars. Man förvånas till och med att finna så mycken sans, så föga historisk polemik mot den af båda bröderna eljest så häftigt bekämpade papismen. Orsakerna till denna deras måtta, deras sans, torde hafva varit flera. Först båda brödernas redlighet och sanningskarlek,

hvilken sednare gick så långt, att den stundom ådrog dem svåra missnöjen från Gustaf Wasa, hvars åtgärder de icke alltid ville gilla, och efter hvars åsigt de icke alltid ville skriva sin historia. Bådas arbeten hafva också, märkligt nog, legat otryckta ända intill våra dagar. En annan orsak till deras historiska moderation torde ligga hos Gustaf Wasa sjelf. Hans politiska beräkning var, att vid reformationens utförande så mycket som möjligt undandölja för allmogen att man åsyftade en förändring i den hittills gällande bekännelsen. Han ville ej med ordet en ny lära uppskrämma den skumögda allmanheten. Det hette derfore beständigt, att förändringen gällde påfven och de påfviska missbruken, men icke den gamla, christna läran. Föreläget skulle rubriceras som ett anfall mot papismen, icke mot katolicismen. En sådan förkladning kunde naturligtvis föga och icke länge lyckas. Den smekande Jacobsrösten fick en alltför kraftig och ofta återkommande vederläggning af de ludne Esau-händer, hvilka gång på gång djerft borttogo katolska kyrkans gods och vände upp och ned på dess författning. Denna Gustaf Wasas politik att masquera sitt anfall mot katolicismen torde likväl i någon mån hafva bidragit till den kyrkohistoriska moderationen, som så fördelagtigt utmärker båda reformatorernas häfdatecknare.

Säkert fanns dock både hos dem och hos deras store konung en högre, en ädlare bevekelsegrund. Af själ och hjerta voro de, alla tre, christendomen tillgifna. De betraktade väl sin egen lara såsom christendomens topp och krona; men de visste ock, att den uppskjutit icke blott öfver utan ock utur katolicismens stam. De kände, att om denna stam borthögges och såsom helt och hållet falsk förkastades, skulle kronan, den sköna, den herrliga, mer eller mindre sväfva som en bägning i luften, utan historiskt stöd af en föregående alstrande, ehuru lägre och ofullkomligare utvecklingsform. De kände, att en total förkastelsedom öfver hela katolicismen skulle tillika blifva en förkastelse öfver en icke ringare del christendom deri. Vi vilja så gärna tro, att denna tanke i betydlig mån bidragit till det moderatäre historiska omdöme, som reformatorerna och deras skola föllt öfver katolska perioden.

Gustaf Wasa och reformatorerna follo undan. Nya stormar kommo. Eriks och Johans oupphörliga krig, den enes förvirrade regebing och uppförande, den andres nästan lika förvirrade och ombytliga religionsplaner, sluteligen den dynastiska förvirringen, striden mellan Johans ätt och Carls; se der de tvisteämnen, som under denna tid upprörde nästan alla samhallets elementer. Striden slutade först inom det kyrkliga området, der protestantismen genom Upsala beslut år 1593 vann afgörande seger och

började en symbolisk codification af sina satsor. Någon tid efteråt blef den dynastiska striden de facto slutad genom Carls uppstigande på thronen. Detta är öfvergången till vårt andra tidevarf nemligen:

Symbolicismens.

Låtom oss betrakta dess anletsdrag.

De liturgiska stridigheterna hafva långt mer än tvisterna vid Gustaf Wasas reformation inträngt till hela befolkningen och uppretat sinnena. Reformations-striden blef hastigt och genom några få valdiga slag utkämpad. Allting var hufvudsakligen afgjordt inom den korta tiderymden från 1523 till 1529. Liturgi-tvisterna deremot varade i nära 20 år; så att en hel släktälders tänkesätt blef af dem oupphörligen satt i rörelse och rötning. — En annan olikhet mellan reformationens och liturgi-ens tvister var skillnaden på personer. Gustaf Wasa ledde reformationen. Hans kraftfulla personlighet och förutseende klokhets kväde eller afvärjde alla parti-utfall, som skulle onödigtvis reta sinnena. Det är allmänt bekant, huru strängt han näpste vederdöparnas vilda företag, och huru han för menigheten dolde, att det var fråga om en ry bars införande. Så försiggick reformationen med så litet uppseende och så liten förbittring, som möjligt. Helt annorlunda var förhållandet med liturgi-rörelserna. Ledare för dessa sednare var Johan den tredje, själf svag och likväl hetsig; själf vacklande i sin öfvertygelse och dock bittert ofordragsam mot olika tänkande. Själf uifor han mot sina vedersakare ganska hastigt och det både i ord, skrift och gerning, så mycket mindre förmådde han afhålla andra från lika öfverdrift. Angermannus, Schepperus m. fl. svarade honom i samma anda och riket fylldes af smådeskrifter och bitterhet. Ju klarare nu protestantismens ljus under denna fria discussion visade tomheten eller origtigheten af de katolska lärorna, desto högljuddare blef oviljan mot desamma, desto tydligare framstod också medvetandet af skillnaden mellan katolicism och protestantism. Gustaf Wasa hade, som förbemänt är, sökt hålla denna gränsskillnad i ett mera obestämmt halfdunkel. Under de långa liturgiska tvisterna var detta ej längre möjligt. Man ville det icke ens. Hvar och en af den stora skara, som deltog i striden, måste hafva sin bestämde lösen, sitt bestämde falllager. Och att partierna blefvo utbildade och tydligt medvetna af sin olikhet, derom drog Carl den nionde vederbörlig omsorg. Det var just genom dessa strider och genom ett af dessa partier, som han och hans ätt blefvo upplyftade på Sveriges thron.

Dessa anmärkingar torde visa orsaken, hvarföre den ömsesidiga bitterheten mellan katolicism och protestantism blef efter liturgi-ens vida häp-

tigare än efter reformationen. Till denna slutföljd bidrog också ett annat skäl näml. ett dynastiskt. Johan den tredje och isynnerhet Sigismund hade ställt sig i spetsen för katolska sidan; Carl den nionde deremot för den protestantiska. På denna lära som underlag hade han uppfört sin thron. Att hålla denna grundval stark och säker, att visa felen och bristfalligheterna af den katolska, hvarpå motpartiet hvilade; detta blef naturligtvis det oafslutliga bemödandet för Carl och hans dynasti. Öfning deri felades ej, ty i nära sextio år fortgick tvisten mot de katolska Wassaerna i Polen, mot deras anspråk samt mot Romerska kyrkans förnyade verksamhet. Protestantism blef sålunda svenska konungahusets politiska och dynastiska tro.

Härtill kom ett tredje, ett allmänt europeiskt och tillika svenskt nationellt förhållande. Trettiåra kriget var i sin början nära att tillintetgöra protestantismen i Tyskland. Till dess försvar uppträdde den store Konung Christian den fjerde i Dannemark, men misslyckades. Efter honom och i samma riktning uppträdde den ändå större Konung Gustaf Adolf af Sverige och lyckades. Hans vänner, hans Svenskar fortgingo på den ärorika segerbanan. Ifrån och genom detta uppträdande hade Sverige i den europeiska statsbyggnaden intagit en bestämd plats, såsom lutherska kyrkans hufvudmagt, förnämsta stöd och representant. Således blef protestantismen för Sverige och för Svenskarna deras national-ära och national-tro.

Så bidro både religiösa, dynastiska och nationella intressen, att till möjligaste höjd utveckla protestantismen i Sverige och att emellan denna lära och katolicismen befästa ett svalg, så stort som möjligt. Detta blef en angelägenhet för både konungahuset, presterskapet och folket. Man handlade i öfverensstämmelse dermed och började stadga symboler för att dermed skilja svenska lutherska församlingen från alla andra, men mest från den katolska. Början skedde vid Upsala möte 1593 och verket fullbordades år 1663, då concordiae boken antogs såsom symbolisk. Härtill kommo stränga författningar mot beivrandet af irrlärliga högskolor och mot införandet af irrlärliga böcker. Det var till och med vid hårdt straff Svenskarna förbudet, att i Stockholm bevista främmande ambassadörers katolska gudstjenst; likasom man i Paris förbød Fransmännen att bevista lutherska gudstjensten hos svenska sändebuden. Så långt sträckte sig ofördragsamheten; och detta var, märk väl, icke följden af några parti-några kast-beräkningar, utan af tidsandan sjelf, sådan den lefde i alla samhällsklasser. Sverige fortgick i sådan riktning också under Carl den elftes och Carl den tolftes souvranitet. Båda satte högt värde på sin

plats såsom försvarare af den lutherska bekännelsens frihet och renlighet, så inom, som utom fäderneslandet. Väl erhöll Cartesianismen ett fribref, en slags entré-billett i Sverige, men i allmänhet tilläts ingenting, som störde den ortodoxa kyrkans lugn.

Detta lugn, detta samvetstvång synes för nutidens betraktare och för nutidens frihetssinne såsom ett qvalvande förtryck, en dödlik dväla. Och dock, hvilka herrliga gestalter visar ej den tidens svenska kyrka! Se t. ex. biskoparna Spegel, Svedberg, Cariberg, Gezelius d. ä. psalmsångaren Arrhenius m. fl. Intet kyrkohistoriskt tidevarf kan jemnförelsevis uppte flere och ädlare namn. Anden, om han är sann, gifver lif äfven åt den stela bokstafven.

Vändom oss nu till historiens bearbetning under detta symbolicismens tidevarf. Svenskarnas samtida bragder voro så stora och lysande, att våra häfdatecknare sysselsatte sig hellre med dem än med hedendomen och katolska periodens bleknade och orediga gestalter. Samtidens historia skrefs af Tegel, Widekindt, Boecler, Chemnitz, Pufendorff och Arnold Messenius. Katolska tidevarfvets historia blef deremot under denna tid föga bearbetad. Johannes Messenius var sjelf en för protestantiska penningar lejd krypto-katolik. Hans framställningar i detta hänseende äro derföre på dubbelt sätt misstänkta. Sedan återstå blott Loccenius samt Pufendorffs *Histoire de Suède*, hvilkas framställningar föga afvika från de då gällande och af bröderna Petri först angifna åsigtorna.

Det var således detta tidevarfvets egentliga och politiska häfdatecknare, som förestafvade det ensidiga fördömandet af katolska perioden. Detta uppkom genom det mot all katolicism fiendiliga tänkesätt, som sjelft var ett resultat af liturgi-tvisterna samt af nämnde dynastiska och nationella förhållande. Hartill bidro ock våra kyrkohistoriska författare från den tiden. Mot den snillrike och ädle Spegel kan denna förebråelse blott i mindre grad göras. Men så mycket mer-mot Paulinus. Hans *Historia Arctoa* har en ganska betydlig kyrkohistorisk beståndsdel, hvilken bär några spår af ultra-protestantisk öfverdrift och orättvisa. Samma händelse är med Örnhjelm i öfrigt för sin tid utmärkt och väl ordnade arbete. Deras åsikter öfverensstämde med och eggade den allmänna tidsandan mer och mer. Det var också nu, som man allmänt började att såsom liktydiga anse och använda benämningarna påfve och antichrist, katolsk och vansinnig, munk och skrymtare o. s. v. Att ingen af påfvarna och högst få af katolska prelaterna varit redliga och vältänkande män, att ingen upplyst och bildad man kunde vara en ärlig katolik; — sådana omdömen blefvo mer och mer trosartiklar hos den stora svenska allmänheten. Detta

obilliga bedömande var i alla henseenden ömsesidigt kyrkorna emellan. Mångenstädes i de katolska staterna kunde en Lutheran knappt visa sig, ty den blinda massan betraktade honom som en förhärdad brottsling och gudsförnekare; och foga bättre blef en katolik ansedd af den stora svenska allmänheten. Denna ensidiga och inskränkta åsigt har mer eller mindre beherrsikat Sverige från Carl den niondes antrade till regeringen hela tiden framåt, äfven under alla suveränitets-åren från 1680 anda till 1718. Den fria undersökningen holls i linda af en sträng ortodoxi och slutligen af en absolut konungamagt, hvilka hvardera för sitt bestånd fruktade nya forskningar. Dessutom under slutet af denna period, d. v. s. under Carl den tolfte krig, fingo Svenskarua för sina tankar och sina bemödanden helt andra föremål än forskningar uti katolska tidehvarfvets historia.

Medan Sverige sålunda var försatt i en slags protestantisk isolering, utbildade sig det öfriga Europa åt ett helt annat håll. Uti Italien och i synnerhet närmast kring romerska stolen hade sedan langre tillbaka jemte den exoteriska ofvertron utbildat sig en esoterisk otro. Det var en protest före protestantismen, men en protest icke blott mot katolska missbruk eller mot katolicismen, utan mot all christendom, ja nära nog emot all religion. Det var en hedendom, klädd stundom i stoiska, oftast i epikureiska dräkten; en sinnesstämning ungefär lika med den, som i Paris herrskade under de årtionden, hvilka närmast föregingo revolutionens utbrott. Nu, såsom då, framträdde denna åsigt mer i lifvet än i larau. Att teoretiskt bekänna ateismens och epikurismens laror tillät ej det romerska hofvets plats i samhället. Dess hemliga tänkesätt, dess eleusinska mysterier, forplantades dock, ehuru blott traditionsvis. Såsom teori vågade de sällan öppet framtrada förrän långt fram i sjuttonde seklet och hos de fria folk, Engelsmän och Hollandare, hvilkas pressar den tiden ensamma vågade allmångöra dylika tankefoster. I England uttalades ordet af Shaftesbury, Chesterfield m. fl och Bayle framställde med rikedom af sin mångkunnighet och skärpan af sin penna de laror och argumenter, hvilka voro egnade att ända från botten spränga icke blott katolicismen, utan hela christendomen t. o. m hvarje religiös ofvertygelse. Frankrikes förhållande är lärorikt. Hugenott-rörelserna ville i tid och med sans bota bristfalligheterna i gallikanska kyrkoförfattningen. De kväfdes med våld och i blod. Med sabeln, med Muhammeds trosvapen upprätthöll man en lära, på hvilken redan då det bildade Frankrike icke trodde mera än på Muhammeds. Det gäsningämne, som sålunda icke fick gifva sig luft i reform växte, svällde och brot slutligen ut såsom revolution; en omstörtning, som angrep och förlöjligade icke blott katolicismen, utan numera

också christendomen. Detta var fransyska fritankeriets skola anford af Voltaire, Diderot, D'Alembert, Helvetius m. fl. Den historiska delen af denna skola dröjde ej länge med att uttala förkastelsedomer öfver de äldre samhällsbyggnader, i hvilka det religiösa elementet och i synnerhet katolicismen ingingo. Med ett lätt hånloje öfver läpparna fördömde man allt, som icke öfverensstämde med då gallande åsigtter. I denna anda skrefvo tviflaren Hume och tankaren Montesquieu sina historiska arbeten. Konsten utbildades till ännu högre fullkomlighet af mästaren Voltaire, hvilken under en längre tid blef foresynen för den europeiska häfdateckningen.

En betydlig del af denna tänkesattens förändring hade tilldragit sig medan vårt fosterland ännu låg bundet under suveraniteten. Det stränga tryck- och skrif-tvånget under Carlarna, den elfte och tolfte, gjorde, att endast fåga af dessa nya tänkesatt kunde hit intränga. Men de framstörtade så mycket häftigare i och med detsamma, som portarna öppnades genom suveranitetens afskaffande och regements-förändringen af 1718. Dermed uppgick också öfver Sverige den historiska

Neologiens

tidehvarf, således något förr än den religiösa. Denna, den historiska neologiens allmänna, europeiska rigning är redan omtalad. I Sverige fick den en egen färgskiftning. Våra häfdatecknare skrefvo för läsare, hvilka ännu med värma omfattade protestantiska laran. De kunde därför icke, och, som vi tro, de ville ej heller angripa christendomen i dess helhet, såsom deras utländska mönster ofta gjorde. Så mycket mera obehindradt kastade de sig öfver katolicismen och framställde dess tidehvarf med så mörka eller löjligen fargor, som möjligt. Man saknade sinne för de stora och herrliga uppoffringar, som katolicismens martyrer underkastade sig. Man domde kort och godt, att allt sådant var antingen galenskap eller skrymteri. Personer af så stor och herrilig glans som Erik den nionde, St. Brita m. fl. framställdes såsom mer eller mindre anstuckne af dårskaper och narragtighet; andra deras likar såsom bedragare, hycklare. Kyrkans deltagande i den politiska magten, hvilket deltagande vid då varande samhällsbildning var en nödvändighet, en välgerning, framställdes dock som endast ett skadligt verk af katolska prelaternas list och begär efter magtinkräktningar. De ädla karakterer katolicismen framkallat, det myckna goda den medfört till lagstiftningens och sedernas förmildring; allt detta blef med lätt hand öfverhalkadt. De olyckor och förvillelser, som med eller utan skäl kunde läggas katolska författningen

till last, blefvo deremot framhållna med så skarpa och så mörka fargor som möjligt.

Namnen Wilde, Dalin, Botin, Celsius och Lagerbring utgöra den största och mest lysande constellation på svenska häfdateckningens himmel. Vi nämna dem med djup vördnad och liflig tacksamhet för deras oberäkneligt stora förtjenster om vår historia. Man kan med sanning säga, att den först genom dem blifvit en nationens historia. Vettenskaplighet och kritik hafva förnämligast med och genom dem inträdt på svenska häfda-forskningens område. Men sanningen fordrar ett lika uppriktigt erkännande af vår öfvertygelse, att nämnde häfdatecknare med mer eller mindre ensidighet behandlat katolska tidehvarvet i Sverige. De hafva till denna ensidighet varit hänfödda af de uti den allmänna europeiska litteraturen då rådande åsigter och gällande mönster. Man finner det redan hos Wilde i förening med den kärlek för absolut konungamägt, som utmärker denna författare; och mot hvilken konungamägt katolska hierarkien tidtals var, såsom bekant är, folkfrihetens starkaste försvar. Dalin var bildad efter fransyska mönster och genom sitt förhållande till Lovisa Ulrika invigd i de tänkesätt, som vid hennes likasom vid broderns, den store konung Fredriks, hof gjorde sig genom Voltaire mer och mer gällande. Äfven Botin hörde till samma tidsanda och hans stundom ultra-protestantiska behandling af katolska perioden är allmänt erkänd. Celsius, luthersk biskop hade, som sådan, svårt att med oväld skriva sin historia om reformationen. Lagerbring gick än längre. Han hade foga sinne för det poetiska element, som ligger i katolska tiden; men så mycket skarpare blick för det origtiga, det osanna, det ofta löjliga i dess uppträden; och med sådana känslor betraktade han esomoftast saken endast från sednare sidan. Dessa de yppersta författarnes åsigter blefvo sedermera gällande och utbildades mer och mer i historiska läroböcker, ströskrifter, tidningsartiklar m. m. Det är på detta sätt, som misskännandet af katolska perioden har inom vårt fädernesland och under den neologiska häfdateckningens period, uppnått sin höjd.

Ett nytt tidskifte i bildningen och tidsandan inträffade återigen; och äfven denna gång efter införandet af ett friare regeringssätt. Vi mena

Nya skolans

uppträdande efter regements-förändringen 1809. Det är en viss likhet med förhållandet 1718. Allmänna europeiska tänkesättet hade nu liksom förra gången småningom tagit återigen en helt annan riktning och öfvergått till en opposition emot voltairianismen och mot det fransyska fritänkeriet. Dessa restaurations periodens nya åsigter kunde foga inverka på

Sverige och svenska folket, sålänge detta fjättrades af den ånyo införda suveränitetens tanke- och trycktvång. Men knappt blefvo dessa band år 1809 lossade, förrän stormen af de nya ideerna brusande trängde in uti fäderneslandet, och en väldig reaktion började mot förut gällande åsigter. På historiens falt hade fransyska bildningen ofta med hånande förakt behandlat både hedendomens och medeltidens samhällsbemödanden och institutioner. Nya skolans lösen blef, att dessa tidedvarf borde bedömas efter en annan måttstock, nemligen efter sin egen tid och sina egna tidsomständigheter, och att omdömet då skulle utfalla helt annorlunda. Att Nya skolan i början uppfattade denna sin tvåfaldiga historiska kallelse, nemligen att göra rättvisa åt den misskända både medeltiden och hedendomen; detta visade sig tydligt vid flera tillfällen. En sådan utförligare, allmännare upprättelse åt svenska medeltiden har dock uteblifvit. Vi hafva icke af denna skola bekommit något större historiskt verk med uttaldt och genomfördt systemål att utplåna de orättvisa skuggor, som den äldre händelseteckningen kastat öfver katolska tidedvarfvet. Den nya skolans historiska talemän foretogo sig i stället, att försvara åtskilliga i deras egen samtid kvarstående medeltids-institutioner. De opponerade sig mindre ofta och häftigt mot fransyska bildningens åsigter i svenska medeltidens historia, än mot dess kraf på åtskilliga reformer och samhällsförbättringar. Så blef svenska, katolska tidedvarfvet snart öfvergifvet också af nya skolan. Men hedendomen, den fornåldriga svenska historien, blef med så mycket större värma omfattad. Ett nytt fenomen visade sig på allmänna tänkesättets horisont här i Sverige. Det var en hastigt utbredd och häftigt upplågande kärlek till svenska fornåldern, dess gudalära, sagor och lefnadssätt. Det var den göthiska förtjusningens, Gothomaniens, Gothicismens vindkast, hvars susning något hvar bland oss äldre ännu minnes. Fröet till denna sinnesstämning var en naturlig och berömvärd kärlek till förfäder och fosterjord. Det var minnets och frändskapens sympati för de toner, som fordom klingat i de dalar, der vi nu lefva. Det var svenska sönerns kärlek för modren Svea, för denna

”Jord, som oss fostrat har och fadrens aska gömmer.”

De nordiska skaldernas Adam var den, som först på andra sidan Sundet anslog dessa toner, hvilka snart och högljudt återklingade öfver hela Skandinavien. De män, som inom vårt fosterland skönast och mest hänförande instämde deri; de två män, hvilkas tjusande och fornnordiska sånger förde hela svenska folket in på denna bana, dessa män hafva båda utgått från vår hemort och från detta landskaps dalar. Härifrån hafva de klingat, de aldrig förklingande tonerna från den siste skaldens harpa

och den döende vikingens skär; och Wermländska Hembygden blef med tacksamhet och kärlek besjungen, innan hela fosterjordens, innan Sveas lof uppstämdes af Sveas störste skald, hvilken sluteligen uti Frithiof reste den skönaste minnesvård öfver sig, öfver Skandinavien och öfver den nordiska sången. Denna skaldeskola, och de åsigtter, som astrade den, äro dyrbara för oss, icke blott såsom Svenskär utan äfven såsom Wermlandningar. Det är vårt, det är Wermlands bidrag till den svenska, den europeiska bildningens tempel, ett herrligt, ett för oss ärofult bidrag. Såsom en del af civilisationens stora verldsbyggnad stå dessa skaldeverk, denna nordiska sångverld, såsom ett herrligt göthiskt torn, uppfördt af Wermlands snille och kraft, ett torn, som, aere perennius, trotsar förgängelsen med uppåt sträfvande spetsbågar, hvilkas färgrika infattning kastar all diktens glans öfver dess inre, och från detta inre ljuda Brages harpa och Ingeborgs klagan; den siste skaldens afskedsqväde och den störste skaldens Frithiofs sånger; sånger så sköna och herrliga, att äfven

”Sodern lyssnat till de höga toner.”

Och när den lyssnande Sodern frågar, hvarifrån dessa toner komma, och kastar undrande blickar åt höjden af det herrliga tornet; då

”Syns en flagga på spets och den visar i Nord

”Och i norr är den älskade jord.”

Ja, här i våra dalar är den fosterjord, hvilken de så varmt hafva älskat, dessa skalder, hvilkas sånger skola blifva älskade, så länge svensk tunga talar och svenskt hjerta klappar.

Men poetisk skönhet och historisk sanning äro två särskilda ting. Poetisk skön var den bild, som då framsvalfvede om

”Sveas fordna dar och fadrens stora minnen.”

Men historisk sann var den icke. Den var ett försök, att med poesiers blommor, snilletts lager och patriotismens eklöfskransar utstyra och pryda den gråa hedendomens tallbevaxta klippor. Det lyckades till en tid, ty hvad lyckas ej för det öfverlagsna snillet? Det uppstod en slags afgudadyrkan för hedniska forntiden. Den blef nära nog ett ideal af tro, ära och af hvarje manlig samhallsdygd. Alla dess skuggor sjönko sjelfva i skuggan; de förtegos eller gömdes. Alla dess ljuspunkter deremot blefvo af snilletts prisma uppfattade, förstörade, brutna i de herrligaste färgor. Det är naturligt att, vid en sådan behandling, en sådan försköning af det hedniska tidevarfvet, skulle det katolska vid dess sida nedsjunka i allt djupare mörker. Ju mer hednatiden upphöjdes genom poesiers färgglans, desto skarpare; desto ofördelaktigare blef afbrottet till den jemnförelsevis

stjufmoderligt behandlade katolska perioden. De gotiska vännerna arbetade således till samma mål som den fransyskt-historiska skola, hvilken de i ofrigt bekämpade. Det skedde visserligen medvetelst, men det skedde dock, och har ända till vår tid mycket bidragit till den ofördelaktiga dager, som hvilat öfver katolska tidehvarvet; bidragit till den oförtjenta glans, som ännu i mångas ögon hvilat öfver den gamla hedna-åldern.

Vi tala med flit om denna oförtjenta glans. Sångaren behandlar sitt ämne, huru han vill: men hafdatecknaren och veltenskapsmannen måste först och framst söka sanningen; och när man i afseende på vår hedniska forn-ålder söker denna sanning; hurudan är den verklighet, som framstår för blickarna? En folkstam, som lefde i det råaste afguderi och åt sina oformliga trä- eller stenbeläten offrade människoblod, i nödens stund till och med egna barn och egna konungar, och som vid de stora högtiderna prydde offerlundan kring sitt förnämsta afgudatempel med en stor skara bleka och blodiga människooffer; — en folkstam hvars förnämsta äring och ära bestod i ett vikingalif, som i sig sjelft var ett systematiskt plundrande och mördande bland ofta fredliga och oskyldiga grannar; — en folkstam, bland hvilken mordbrand och försåtliga anfall voro vanliga och af allmänna tänkesättet nästan gillade; — en folkstam som lagligen utsatte sina barn, dödade sina slafvar och plundrade sina grannar; — korteligen taladt, en folkstam, lika alla andra vilda och hedniska folkstammar. So der den verkliga bilden, sedd vid sanningens dager! Huru mörk, huru ohygglig visar han sig icke i jemnförelse mot det kommande katolska tidehvarvet! Äfven det har sina skuggor, många och mörka, men också af efterkommande motståndare nitiskt uppsökta, mycket förstörade och bjert framdragna. Dock äfven med dessa skuggor, huru skön, huru välsignelserik visar sig icke katolicismen i jemnförelse mot hedendomen! Lik högtidliga klocktoner ljuder den inträdande christendomens kallelse till rättvisa, försonlighet, omsesidig fordragsamhet, christelig frid. Barnens utsättande förbjudes, slafven får först skydd och sluteligen frihet. Vågar anläggas, handeln fridlyses, sjelfhånden förbjudes och den fattige, den lidande, den skeppsbrutne tages i lagens och kyrkans beskydd. Vikingatågen ömdöpas med sitt rätta namn af plundringsfarder och blifva sedermera afskydda af hvarje ädlare sinne. Havamal är högsta exponenten af hedendomens moral och lefnadsvishet. Huru ofta sinner man icke i densamma sjelfhänd, falskhet och orättvisa föreskrifna! Jemnför detta Havamal med sina motstycken, med Syrachs bok eller med Frälsarens bergspredikan. Denna enda blick i hjertat, först af Asaläran sedan af Christendomen, skall för

alltid vara nog att bota dig från hvarje känning af ensidig beundran för den förra. En lefnadsvishet så full af hårdhet och egennytt, som den i Havamal, skulle nödvändigt alstra ett släkte, lefvande och handlande i samma anda. En lära så vis och rättvis, så mild och ren, som christendomens, skulle nödvändigt utöfva ett helsosamt inflytande, åstadkomma en välgörande förändring. Mine bröder! Vi hafva hört våra snillrika landsmän med sina sånger försköna Sveriges hednaålder. Den tid torde komma, då andra skalder upptaga och i lika ododliga sånger förherrliga det myckna stora och vördnadsvärda, som ännu ligger gömdt eller obearbetadt i Sveriges historia under katolska tiden. Ansgarius och St Brita hafva ju redan funnit sina sångare.

Mine bröder!

Jag har nu sokt framlägga de historiska, i bildningens gång liggande orsakerna till den fordna, orättvisa behandlingen af katolska tidehvarvet i Sverige. Dessa orsaker hafva varit den förbittring, som väcktes af striden och stridskrifterna angående först reformationen och sedan liturgien; vidare det symboliska tidehvarvets ortodoxi, fiendligt mot hvarje tecken till katolicism; — ytterligare det fransyska fritänkeriet, fiendligt mot christendom i allmänhet och katolicism isynnerhet; — och slutligen gothomaniens förtjusning öfver den nordiska hednaåldern. Dessa orsaker, ofta sinsemellan rakt stridiga, hafva dock medverkat till samma mål. Men mänskliga bildningen framgår beständigt och hinner allt högre och högre ståndpunkter, från hvilka hon öferskådar hela den tillryggalagda banan, ser allting mer i stort, mer i sammanhang; och då blir omdömet helt annorlunda än det var nere i dalen, der ögat och synkretsen stängdes af de närmaste föremålen. Den dag har redan kommit, då såväl i det öfriga Europa, som ock i vårt fadernesland katolska medeltiden och dess omgifning börjat åtnjuta den rättvisa, de förtjena. Att med några ord förklara orsakerna till den föregående ensidighetens uppkomst; detta försök har jag i dag vågat uti ett protestantiskt land och inför ett protestantiskt presterskap. Jag har gjort det i den fulla öfvertygelse, att icke kunna missförstås. Det är en himmelsvid åtskillnad emellan försvaret af en läras dogmer och ett historiskt försvar för en del af de handlinger, som timat under samma läras inflytande. Våra största, våra vermäländska sångare hafva med sina dikter förherrligat hedenåldern, men må därför icke misstänkas såsom de der ville åter införa hedendomen. Tysklands och Frankrikes protestantiska häfdatecknare hafva framställt den katolska medeltiden i vida fördelaktigare och ljusare dager än förut, men hafva icke därför blifvit misstänkta för katolska propaganda-planer.

Sådant vore att frukta spöken midt på ljusa dagen. Borta är borta, och dött är dött; och papismens tid längesedan förbi, ty solen går icke baklänges. Vi känna visserligen att i många länder har katolicismen på de sista åren vunnit en betydlig tillväxt af anhängare; så betydlig, att den väckt allvarsamma farhågor. Orsaken dertill torde dock vara en förslappning inom protestantiska kyrkorna: en förslappning, som ofta åtföljer öfvertygelsen om att en gång för alla hafva vunnit segren. Med den nya faran skola ock nya motståndskrafter utvecklas. Den evangeliska alliansen är en märkvärdig företeelse i denna väg. Andra dylika skola ej uteblifva. Just i följe af sin protestantiska natur skola ock de protestantiska kyrkorna ånyo reformeras, renas, lyftas högt öfver hvarje fara, hvarje täflan med den katolska. Denna sednare kan i följe af sin antagna grundsats af stationär orubblighet omöjligen vinna den fria öfvertygelsens seger. Den som numera i det upplysta Europa ville försvara allatskrämmeriet, skulle sjelf aldrig få allat af det sunda förnuftet. Och att numera yrka påfvens infallibilitet, vore det infalliblaste medel att ådraga sig hela Europas åtlöje.

"Hvad förmultnadt är, skall ramla";

säger vår store sångare och ännu har det aldrig lyckats, att af de multnade, nedramlade materialerna åter uppföra den fordna byggnaden. Just derföre kan man med så mycket större trygghet visa dess grundritning, dess afbild, visa att den äfven i sin ofullkomlighet hade mycket, som var skönt, som var ädelt och för sin tid godt; visa att medeltidens riddareborg, fastän icke så ljus, så herrlig, som nutidens boningar, dock vida öfverträffade hedna-ålderns råa vikingabol. Sanningskärlek och rättvisa fordra det. Det fordras ock af den christliga kärlek, som glädes åt sanningen, som äfven i ovänner, i motståndaren ser och älskar sin nästa, sin medbroder, den han icke bör med orättvisa behandla.

Ännu en sak, en uppmaning till mildare, till rättvisare bedömande. Protestantism och katolicism äro två olika grenar, dock från samma stam af christendom utgångna. Denna stammens trådar och lifssaft, ehuru med olika styrka och olika renhet, sprida sig genom båda. En total förkastelsedom öfver endera blir derföre också en förkastelsedom öfver den gemensamma ädra christendom, som genomgår båda. Det finns ett tänkesätt, både starkt och talrikt, som gerna vill förkasta såväl båda grenarne, som sjelfva stammen. Välkomna äro i dess öron båda bekännelsernas ömsesidiga förkastelsedomar, hvilka sedan hopsmältas till en gemensam förkastelsedom öfver det hela. Vår tid liknar algebraisten, som bringar sina

æquationer till mer och mer enkla uttryck. I politiken hafva hittills de förnämsta och häftigaste striderna blifvit forda mellan olika samhällsklasser, mellan högre och lägre adel, mellan frälse och ofrälse, mellan herremän och allmoge. Alla dessa tvister försvinna mer och mer och förvandlas till småsaker, vid jemnförelse med den stora fråga, som år efter år, dag efter dag allt mer bestämd, betydelsefull och hotande, framtrader på samhällets horizon, neml. tvisten emellan dem, som ha något, och dem, som ha intet. På ena sidan står proletärerna, inhyses- och lösdrivvare-klasserna, som äga ingenting, icke ens ett hem. På andra sidan stå alla de, som hafva någonting, hafva ett hem; från och med den besutne bonden, som har gård, några kor och en häst, till och med den mäktige possessionaten. Sådan är egentligen den fråga, den tvist, som vår samtid har att på politikens falt besvara, förlika eller utkämpa. I religiöst hänseende har saken gått lika långt, lika djupt. Tvisterna mellan Protestanter och Katoliker, mellan Lutheraner och Reformerta, mellan Jesuiter och Jansenister, mellan Quäkare och Methodister, m. fl. alla dessa tvister mellan olika troende hålla på att nedsjunka i obetydlighet vid jemnförelsen med den stora strid, som förestår emellan dem, som tro något, och dem, som tro intet. Det finns en andelig besutenhet en själsstämning, som dock har något hem, någon öfvertygelse, någon tro, huru liten, huru torftig, huru besynnerlig den ock må vara. Det finnes deremot andeliga proletärer, som för sin själ, för sin öfvertygelse icke hafva något hemvist, någon bekännelse; proletärer, som till och med göra sig en ära af detta själens lösdrivvareskap; och som vilja bevisa sin andas frihet just genom frånvaron af all tro och all bekännelse. Mellan dem å ena sidan, och å andra sidan de, som dock hafva någon tro, någon religion; se der den tvist, som förestår denna tid att på det religiösa faltet utkämpa. Hvarföre säger man då, hvarföre gå mot bundsförvandter i samma fältlager, och medsamma kors till fälttecken, om än något olika formadt; hvarföre mot dem spilla de krafter, som behövas mot den nya, farliga och gemensamma fienden? Timlig klokhet förbjuder en sådan splittring. Kristlig försonlighet förbjuder en städe fortgående ovilja och förbittring. Den historiska sannfärdigheten förbjuder sluteligen att äfven mot en fiende använda de föga hedrande vapnen af osanna beskyllningar och oförtjenta förebräelser. Dessa och dylika tankar hafva år för år mer och mer genomträngt det allmänna tänkesättet i Europa. Otvifvelaktigt är, att de, jemte och vid sidan af förut anförda historiska orsaker, ha i betydlig mån bidragit till den mildare behandling, som män i sednare tider låtit den katolska medeltiden vederfaras.

